KAPCSOLATTÖRTÉNETI KÉRDÉSEK

Original scientific paper

Szeli István

A FILOLÓGIA GYALOGÖSVÉNYEIN

HÁZI KERESZT vagy szabad akaratból fel-vállalt Hosszas Tortura mellyben Elő adatik egy férjét féltő feleségnek keserves panasza, a' férjnek reá tett feleletével, és maga mentségével. Irta Tuboly László 1820-dik Esztendőben.

Ez a címe annak a százhatvanöt, egyenként négysoros versszakra terjedő verses műnek, amelyet Szilágyi Károly, az Újvidéki Rádió szerkesztője adott át e sorok írójának azzal a kéréssel, hogy vizsgálja meg a poéma tárgyát, tartalmát, műfaját, versformáját, nyelvét, irodalomtörténeti vonatkozásait, valamint hogy kutassa fel a szerzőjének személyére, munkásságára, irodalmi és közszereplésére vonatkozó legszükségesebb tudnivalókat. Ha másért nem, hát a füzet előbukkanásának és lelőhelyének a különössége miatt, tudniillik már azzal is fölkeltheti a figyelmet, hogy a Zágrábhoz közeli Samoborból jutott hozzá, olyan vidékről, amely nem bővelkedik régi magyar irodalmi emlékekben.

A 12 x 19 cm méretű, gubacstintával írt, jól olvasható, harminchárom lapra terjedő kéziratot az 1960-as évek közepén Ivica Sudnik samobori muzeológus adta át Szilágyi Károlynak a fentiekhez hasonló kérelemmel, de nem tudott fölvilágosítással szolgálni a kéziratra vonatkozó adatokról: mikor, hogyan, kinek a révén került az Samoborba, volt-e s miféle személyi, családi, birtokviszonyból eredő vagy másféle kapcsolat és érintkezés a Zala megyei Nagylengyel és Samobor polgárai, illetve hatóságai között az adott korban. A magát szerzőként feltüntető Tuboly László ugyanis a jelzett évben nagylengyeli illetőségű birtokos polgár volt, élete utolsó éveit pedig a Muraközben fekvő birtokán töltötte. Kézirata Milan Lang gyűjteményéből került a samobori múzeumba, de annak vándorútját ma már csak rendkívül körültekintő nyomozás deríthetné fel, amire ez idő szerint nem gondolhatunk. Irodalomtörténeti értelmezése, úgy gondoljuk, ennek ellenére is lehetséges, noha a kellő „háttérvilágítás" – főleg komparatisztikai szempontból – bizonnyára még érdekes mozzanatokra mutathatna rá.

Mindjárt elöljáróban ki kell mondanunk: nem ismeretlen irodalmi

remekmű fölfedezéséről adunk hírt, s nem is egy mindeddig lappangó fontos kézirattal gyarapítjuk a magyar filológia hazai eredményeit a Tuboly László Zala megyei főszolgabíró (Nagylengyel, 1755–1828) nevével jegyzett versezet közreadásával, illetve bemutatásával. Mert ez a költeményes munka valóban nem elsőrendű esztétikai gyönyöröknek a forrása, meg aztán „szerzője" sem az a nagyformátumú poéta, akinek teljes hagyatékára igényt tart az irodalomtörténet, s amiért már pusztán a neve is felold a szigorúbb esztétikai megítélés alól. A versen föltüntetett évszámot figyelembe véve azonban az irodalomra nézve is érvényesnek tartjuk Berzsenyinek a nyelvre vonatkozó figyelmeztetését egy Kazinczyhoz írt, 1814-i keltezésű levelében: „Én úgy gondolnám, hogy a' ki a' magyar nyelvet ismerni akarja, az egyik szemét a' Dunára, a' másikat pedig a' Tiszára függessze, és nem a' nagy Dunát, de még a kis Gyöngyöst se rekessze ki, mindeniktől tanuljon és mindeniket úgy nézze, mint az egésznek elszórtt tagjait, egyéb eránt igen egyoldalú lészen ismerete. A' ki pedig azt nem csak ismérni, hanem mívelni is akarja, az ezen elszórt tagokat még inkább fel keresse, öszve szedje és el rendelje."[1]

Az első olvasás után úgy ítéltük meg, hogy szövegünkben kimutathatóan jelen vannak a század poézisére jellemző formai, szemléletbeli, poétikai stb. elemek, amelyek folytán a verset valóban „az egésznek elszórt tagjaként" kell kezelnünk, még ha csupán mint egy irodalmi állapot, illetve egy ízlésforma dokumentumát is. Érdeklődésünk másik oka Tuboly László személye, akinek nevével már Kazinczy Ferenc levelezésében is találkozhattunk, méghozzá a dalszerző és énekgyűjtő Pálóczi Horváth Ádám közbejöttével, tehát a széphalmi mester tágabb vonzáskörében. A köztársasági mozgalom perifériáján felbukkanó Tuboly közszereplése pedig tovább erősítette azt a régi sejtésünket, hogy a szabadkőművesek és szabadgondolkodók személyi kapcsolatai, különösen pedig azok horvátországi szálai éppen azon a rétegen keresztül szövődtek, amelyhez Tuboly is tartozott (uradalmi tiszttartók, birtokigazgatók, prefektusok, jószágkormányzók stb.) Josip Kralj, Ignjat Šoštarić, Spissich János s mások példája mindenesetre erre enged következtetni, s talán Tuboly közéleti tevékenysége is ide sorolható.[2]

Tuboly László nevét nem tartották érdemesnek fölvenni sem a korabeli írói lexikonok (Pápay Sámuelé 1808-ból, Wallaszky Pálé 1785-ből s ugyancsak 1808-ból), de a későbbiek sem mindmáig. Hallgatnak róla az akadémiai kézikönyvek, irodalomtörténetek, szöveggyűjtemények, korszakmonográfiák (Fraknói, Grünwald, Mályusz, Marczali, Szekfű, Kosáry stb.), még Benda Kálmán impozáns iratgyűjteményének a névmutatójából is hiányzik a neve. Azért hivatkozunk elsősorban történészekre, mert közeli barátjának Pálóczi Horváth Ádámnak Kazinczyhoz írt levelei bizonyos utalásaiból, de egyéb dokumentumokból is kitűnik, hogy Tubolyt kétségtelen szálak fűzték a szabadkőművesekhez és a köztársasági mozgalomban szerepet játszó történelmi személyekhez. Erre utal az Életrajzi Lexikon (1969) megfelelő címszava, amely Tubolyt nem mint költőt, hanem mint „a jakobinus mozgalom részvevőjét" méltatja: „Jogi tanulmányai után Zalában vm.-i hivatalt vállalt, aljegyző, főszolgabíró. Rövid ideig gr. *Festetics* György muraközi birtokának jószágkormányzója. Itt ismerkedett meg Hajnóczy

Józseffel, akinek révén összeköttetésbe került a jakobinus mozgalommal. A mozgalom felfedezésekor a terhelő iratokat ugyan elégette, de a Helytartótanács ~-t állásából elmozdította. A döntés után ~ visszavonult a Muraközben levő dekanováci birtokára..."

A terhelő iratok természetéről, tartalmáról, valamint Tubolynak a köztársasági mozgalom Zala megyei exponenseivel, közelebbről Spissich János alispánnal való kapcsolatairól bőven tájékoztat Domanovszky Sándor: *József nádor iratai* c. gazdag anyagot feltáró forráskiadványa.[3] A Kazinczy által „megvilágosodott elméjű, tántoríthatatlan egyenességű"-nek nevezett Spissich ellen lefolytatott vizsgálat dokumentumaiból teljes bizonyossággal csak az állapítható meg, hogy a Tubolyt terhelő iratok nagyrészt reformtervezetek, szabadkőműves-levelek, alapszabályzatok (többek között a varazsdi páholyé), ceremónia-könyvek és hasonlók, amelyek Spissichtől kerültek hozzá. A nádor irataiból megtudjuk azt is, hogy Tuboly Hajnóczyval való kapcsolatai is Spissich révén jöttek létre, akit korábban egy vukovári grófi birtok igazgatójaként szoros barátság fűzött a szintén Vukováron székelő szerémségi alispánhoz. Később, II. József halála után Spissich szabadkőműves összeköttetéseit és befolyásos nemesi kapcsolatait felhasználva próbálkozott az állásában veszélyeztetett páholytestvére segítségére sietni, de igyekezete hiábavalónak bizonyult, sőt ő maga is a gyanúsítottak listájára került, mint ahogyan Tuboly s mindazok, akik Hajnóczyval érintkeztek. Kazinczy tíz évvel Spissich halála után, 1814-ben is melegen emlékezik egykori barátjára, s arra kéri Pálóczi Horváth Ádámot, hogy kutassa fel annak életére és családja történetére vonatkozó adatokat, aminek Pálóczi terjedelmes levélben tesz eleget. A levélben közölt tények egybevágnak azzal, amit a nádor irataiból, a kihallgatások, szembesítések, vallomások stb. jegyzőkönyveiből is tudunk: (Spissich) „... az első Franczia futás alkalmatosságával a' szükséges védelem végett egy erős Representatiot küldött a' Vármegye a' felséghez, mellyet egy pirongató Decretum követett, az pedig némelly hivatalra, de (...) gazdag birtokra is vágyakozóknak alkalmatosságot adott a' denuntiatiokra, mellyeket természet szerént Investigatiók (=nyomozás), és pedig sokfélék követtek, Spissichnek minden írásai otthon nem létében el foglalódtak, és el is vitetődtek, noha későbben legalább nagyobb részben vissza küldetődtek; az örökös Fő Ispány administratort (=felügyelőt) kapott, Spissich és Mlinarits a' Vice Ispányságbul, Tuboly és Kozits az Assessorságbul (=ülnökségből) le tetetődtek..."[4]

A közélettől visszavonult Tuboly Lászlóról, életéről és háza népéről ad jellemző képet Péterffy Ida a Göcseji Helikon 7. számában (Honismereti közlemények, 1973). A *Nagylengyelt „Gratiák" Tuboly Erzsébet és Rozália verses levelezése Horváth Ádámmal* című tanulmányában írja, hogy Tubolyt közeli barátság fűzte a szabadkőműves Pálóczi Horváth Ádámhoz, az „Ötödfélszáz Énekek"[5] kuruc érzelmű szerzőjéhez. Bensőséges kapcsolatukra világít rá Pálóczi levele Kazinczyhoz: „Én egy Kedves Barátomnak, Tuboly Lászlónak, erős unszolására, NagyBajomi posványos lakásomat el hagytam; – oda már tsak innen – távolyról gazdálkodom – erőltetés nélkül: – közös szándékunk vala mind kettőnknek itt egy házat, ollyant, építeni, mellyben

mind én, igen kitsiny, mind ő nagyobbatska Familiánkal meg férjünk:. de annak kultsát a' pénznek hirtelen lett meg szűkülése ki vette kezünkbül: Ő hát meg maradt előbbeni lakásában, de tsak egy kis órányira hozzám Nagy Lengyelben, úgy hogy a' barátság' édességében mindennap is részeltethetjük egymást, Keresztúr, a' hol lakom, a' Götsej Tartománynak tsak-nem közepe..."[6] Horváth arról is beszámol Kazinczynak, hogy barátja „Senekának philosophica munkájit fordította szórul szóra, és így hasonló rövidséggel", majd hírül adja azt is, hogy most Tacitus műveinek magyar fordításán dolgozik. Az OSZK-ban őrzött kézirati hagyatékban található magyar Tacitus Előszavából kitűnik, hogy Tuboly a római költőben, a kor szellemének megfelelően, nem a szépírót, a poétát értékeli, hanem annak „tudományát" akarja megismertetni a magyar olvasóval: „... Tatzitus munkájának forditására szánván magamat, a régi kiadások helyett, inkább választottam Brotier Gábornak, Manheimban 1780 *ik*- ban, a tudós társaságok költségével kijött nyomtatványját. Miért szántam magamat e Munkának meg magyarosítására? Meg Tettszik a fellebb mondottakbul, hogy sok, és külömbféle tudomány a Magyar Nemzet tulajdonává legyen, Szívbéli Óhajtásom. Hogy híven fordítottam? merem állítani, és ítélje meg akár ki.

Irtam Nagy Lengyelben Zala Vár megyében, 1814 *ik*- ben 59. esztendős koromban.

Tubolyszegi Tuboly László TN Vármegyének Tábla Bírája, mk."[7]

Kazinczy, noha csak Pálóczi Horváth tudósítása alapján ítélhetett Tubolyról, igen kedvezően nyilatkozik róla: „A'mit Tuboly László barátunk felől irsz, igen szép, Senecát fordítani és Tacitust felette idvességes dolog ezen elaljasodott és elaljasított világban", majd saját gazdag élményvilágából felhozott példával támasztja alá az előbbieket: a jakobinusok elleni per közvádlójának is feltűnt, hogy Tacitus a pörbefogottak legkedvesebb olvasmánya: „... naponként szaporodna a'kik Tacitust olvassák. 1795-(ben) Istenben boldogult Németh János azt tudakozta a' maga embereitől, hogy mi Isten' csudája az, hogy alig van eggy fogva, hogy nála Tacitus ne legyen."[8]

Péterffy Ida említett cikkéből megtudjuk, hogy Tuboly leányai, Rozália és Erzsébet, apjuk irodalmi ambícióit örökölték: a család szép könyvtárából megismerkedtek az ókori klasszikusokkal, a görög-római mitológiával, maguk is derekas próbát tettek a költői mesterségekben. Erről nemcsak fennmaradt verseik tanúskodnak, hanem levelezésük is bizonyítja Pálóczi Horváth Ádámmal, akiről Mezei Márta írja, hogy „A dunántúli írónőknek, az ún. Göcseji Helikon körének volt szervezője és irányítója".[9]

Pálóczi Horváth nevének az emlegetése a Tuboly László kézírásából ismert szóban forgó verssel összefüggésben már csak azért sem látszik fölöslegesnek, mert Ötödfélszáz énekébe jó néhány olyan verses darabot is fölvett, amely Tuboly HÁZI KERESZT-jével témában, ízlésben, szellemben, társadalmi és erkölcsi felfogásban, a férfi–nő viszony megítélésében igen sok ponton érintkezik. Pálóczi harminc évvel a Tuboly által jelzett év előtt, már 1790-ben röpiratokban foglalkozik a barátját is foglalkoztató kérdésekkel.[10] Egy másik Horváth, a nagy irodalomtörténész, Horváth János, Pálóczi

költői munkáiról szólva így jellemzi témáit: „... írt szerelmes énekeket, inkább deákos, mintsem népi ízű hosszadalmas helyzetdalokat a férjhezmenését bánó asszonyról, a szerelemféltő Fillisről, a korai szerelemről, a malecontentáról (= zúgolódó, elégedetlen), a panaszkodó Amorról, Juno, Mars, Venus s a Gráciák bőséges szerepeltetésével."[11] Csupa olyan tárgy és motívum tehát, amely ott kísért a Házi keresztben is, Pálóczi gondolati közelségének a jeleként. De a különbség is nyilvánvaló közöttük. Pálóczi például gyűjteményének A házasság hasznai és kárai címen felvett, 31 versszakból álló darabjában igen változatos és sokféle okát sorolja fel a „hasznok"-nak és „károk"-nak, de – mint írja:

Vagynak ezeken kívül más házi keresztek,
Kiket, bóldogok vagytok, akik nem éreztek!

E „keresztek" között külön figyelmet szentel annak, hogy

Sok asszony a férjével meg nem elégeszik,
Néha *Pazifae*ként[12] bikahúst is eszik.
Sok férjfi jó Junóját néha megutálva
Vétkezik mint Jupiter, vad bikává válva.

A Tuboly kezeírásában fennmaradt, ötször terjedelmesebb, összesen 165 négysoros versszakból álló poéma a Palóczi által említett „károk" közül mindössze egyre épít, a szerelemféltés motívumára, de ezt mindkét fél szemszögéből igen sokoldalúan mutatja be. A *Házi kereszt* összevetése Pálóczi Horváth egyéb verseivel s általában a korszak verstermésével, továbbá hangnemük, szemléletük és témakörük feltűnő hasonlósága e költők utánérző, eredetiség s alkotóerő híján lévő alkatára s a divatos témák iránti esendőségére vall. Ez a tárgy afféle közvagyonnak számít a XVIII. században, különösen a népies modorú költők körében. A téma gyökerei mélyen ágaznak el az íratlan költészet talajában, az általunk vizsgált korszakban pedig egyféle „félnépi" poézis szintjén a diákműveltség elemeivel átszőve él tovább, s olykor jelentős ösztönzést és motívumokat kínál a magas irodalom számára is. Az irodalomtudomány az ókori latin *epithalamium*ra vezeti vissza eredetét ennek a versformának. Továbbélő s alacsonyabb stílrétegekben is elterjedt változatait a folklórtudomány – átmeneti műfaji kategóriaként – sokféle csoportba sorolja, s különféle megnevezésekkel tartja számon: házasének, panaszének asszony- és embercsúfoló, házassági tanács, asszonybecsmérlő vers stb. A „mulattatók" összefoglaló címen ismert verstípus vőfélyek, kántorok, latinos műveltségű diákok, írástudó gazdálkodók, falusi tanítók – tehát az alacsonyabb műveltségű rétegekbe tartozó verselők kedvelt műfaja volt, amelynek sok jellegzetes vonása (szatirikus és parodisztikus elemek, világias hangnem, szabados szóhasználat, érdes jelzők stb.) ismerhető fel a „tudós poézisban" is.[13] Azt lehet mondanunk tehát, hogy egyidejűleg a „gesunkenes Kulturgut" esetével, s ugyanakkor népi ihletésű műköltői termékkel van dolgunk. Az ókor hymen-énekei, a reneszánsz

nászdalok, a barokk dráma és epika felől nézve ugyanis folklorizált jelenségnek látszik, alulnézetből pedig az irodalmi „harmadik szint" feltűnésének a műveltség magasabb szféráiban (Gyöngyösi István: Csalárd Cupido; Amade László: A házasság által elvesztett szabadságnak megsiratása; Bessenyei György: Nőgyűlölő; Csokonai Vitéz Mihály: Dorottya stb.).

Tuboly samobori kéziratának esetében azonban nem csupán egy vándortéma feltűnéséről, tematikai érintkezésről, a tárgy és a forma továbbéléséről, alkalmi kölcsönzésről vagy hatásról van szó, hanem egyenesen a szerzőség kérdéséről.

Ha a samobori kéziratot Tuboly László kezétől származónak ismerjük el – márpedig nincs okunk ebben kételkedni[14] –, akkor választ kell keresnünk arra a kérdésre is, hogy kell értenünk a címoldal bejegyzését, amely szerint a verset „Irta Tuboly László 1820 *dik* Esztendőben". Valóban ő *írta*-e, vagy csak *leírta, átírta, másolta, adaptálta*, a maga ízléséhez *alkalmazta*? A szóban forgó verses szöveg ugyanis a Tuboly kéziratán jelzett évnél majd három évtizeddel korábban, pontosabban 1791-ben megjelent Csenkeszfai Poóts András Ifju versei című kötetében. A két szöveg – eltekintve a természetesnek mondható ortográfiai különbségektől, az egyes szavak táji alakjától, egyes rövidítésektől vagy betoldásoktól – legynagyobbrészt azonos. A Tuboly-féle változatban a mondottakon kívül főként szórendcserékkel, ritmikai szándékú szóhelyettesítésekkel, rímszóváltoztatásokkal találkozunk, de szövegét mégis mintegy 90 százalékban azonosnak mondhatjuk a Poóts szövegével. Tartalmilag a két cím is megfelel egymásnak. Poótsnál: Házi kereszt. Kevés mulatságért fel-vállalt hosszas tortura. Tubolynál: HÁZI KERESZT, vagy Szabad akaratból fel-vállalt Hosszas Tortura mellyben Elő adattatik, egy férjét féltő feleségnek keserves panassza, a férjnek reá tett feleletével, és maga mentségével.

Mielőtt közelebbről megvizsgálnánk a két verset, s levonnánk az összehasonlításból adódó következtetéseket, megemlítjük, hogy Poóts itt említett verse – más vonatkozásban – már a múlt században is vita tárgya volt a magyar irodalomtörténészek között. E vita lényegét Négyesy László foglalta össze Amade László verseinek 1892. évi kiadásához írt jegyzeteiben.[15]

„Toldynál olvassuk – írja Négyesy –, hogy a mi 144. számú darabunkkal (a *Nőtlen és házasélet*tel) összetévesztve hibásan Amadénak tulajdonították a *Házi kereszt* című verset is. Toldy fölvilágosít, hogy ez a vers Poóts Andrásé, s ennek a versei közt található 1791-ben kiadva.

Ezzel az ügy el volna intézve s a Poóts versezete maradhatna Poótsé; de id. Szinnyei József legújabban a *Magyar Írók Élete és munkái*ban (10. l.) ismétli a Toldytól tévesnek jelzett véleményt; Amadéról szólva többek közt ezt állítja: ‚*Házi kereszt* című gúnyversét Poóts András adta ki versei között (1791. Komáromban és 1816. Miskolczon)". – Az egykor megczáfolt nézet ezzel új alakban került az irodalomtörténet elé, igazolva mintegy magát, hogy a verset Amade írta Poóts pedig a saját verseivel együtt kiadta.

Szinnyei tudakozódásomra kijelenté, hogy nem emlékszik, honnan vette ez adatot, de az életrajzi czikk alján fölsorolt források valamelyikében kell lennie. Minthogy azonban ez adat a nevezett források egyikében sincs meg,

azt kell hinnem, hogy itt egy olyan félreértéssel van dolgunk, a minők ellen ily rengeteg munka közben, az adatok ezrei között még egy id. Szinnyei pontossága sem óvhatja meg magát teljesen.

Poóts András *Ifju verset*ben (1791) tényleg ott van a kérdéses hosszabb versezet *Házi kereszt, avagy kevés mulatságért vállalt hosszas tortura* czím alatt. Van külön czímlapja, előszava, egy csoport latin verses és magyar fordítású jeligével; de hogy Poóts a darabot mástól venné át, arról egy sor vagy egy szó sem emlékszik meg. Maga a versezet huszonhat lapra terjed (hat Zrínyi-strófájával), s rövid bevezetés után a nő csalárd vádaskodásából s a férj válaszából áll. Magából a versből semmi olyan belső okot nem lehet meríteni, melynél fogva ne tarthatnók a Poótsénak. A hang és a bujálkodás képzeteihez tapadó eszmekör szakasztott testvére annak, a mi Poóts hosszú elbeszélésében a *Sénai Lukréczia*ban annyira kifárasztja az olvasót. Az az alantjáró képzelet ízetlenkedik mindkettőben, mely nem bírja a mese organizmusát kidomborítani, csak a részletek, kivált az érzékies részletek rajzolgatásában tetszeleg. A Házi kereszt verselésének gyakran virtuózi könnyűsége s a középrímek játéka, mely Amadéra emlékeztetne, Poóts *Lukréczia*jában is megtalálható. Itt ugyan kevesebb a mythológiai vonatkozás, mi *Lukréczia*t annyira jellemzi; de viszont nincs meg Amade esprit-je, könnyű, poétikus szökdelése sem, csak az osztályozó és syllogistikus, papos okoskodás uralkodik és terjeng. Annyi lehet, hogy Poóts Amadétól (a *Nőtlen és házasélet*ből) vette az eszmét, noha saját házasélete is elég okot adott volna rá, de ez a darab, a hogy van, csak az ő munkája lehet. Mert Poóts ismerte Amadét, technikáján is meglátszik Amade iskolája, sőt a *Sénai Lukréczia*nak egy betét-dala éppen Amade LXV. számú dalának a változata.

Megmaradunk tehát a Toldy helyreigazítása mellett, a Házi keresztnek nincs mit keresni Amade versei közt."[16]

Toldy A magyar költészet története az ősidőktől Kisfaludy Sándorig című könyve második, javított kiadásának (1867) Amade dalairól szóló 27. előadásában megállapítja, hogy a költő összegyűjtött verseinek 1836. évi kiadása nem tartalmazza minden versét: „... nincsenek benne gúnyos versei, melyek közül egyet: „A házasság által elveszett szabadág megsiratása" Sándor István adott ki (Sokf. IV.) s mely, ha szó szerint nem is, de körvonalaiban aligha nem saját első házasfrigyét festi, minden esetre pedig érdekes genreképben tünteti fel egy száz év előtti, bőven költeni szerető magyar gavallér délceg könnyű életét míg nőtlen, s epeségeit, midőn egy gondos háziasszony a szabadosságnak féket vetni törekszik. (E sok tekintetben figyelemre méltó darabbal felcseréltetve, hibásan tulajdonittatott Amadénak a »Házi Kereszt«. Ez Poocs Andrásé, s ennek versei közt találtatik kiadva 1791-ben.)"[17] – Látjuk tehát, hogy Toldy Amade ürügyén említi Poóts versét, amelyet kéziratunk Tuboly szerzeményének tüntet fel.

Ha meggondoljuk, hogy a föntiekben ismertetett vándortémák és műfajok túlnyomórészt nem nyomtatott formában, hanem a szóbeliségben vagy kéziratos versgyűjtemények útján váltak népszerűekké, akkor érthetőnek tarthatjuk, hogy ezeket a munkákat a befogadó-átvevő-másoló még nyomtatott alakjukban sem tekinti személyhez kötött szellemi tulajdonnak. Az

irodalmi szerzőség fogalmát, az írásban rögzített szöveg individualitásának a tiszteletét egészen a tizennyolcadik század végéig az írói gyakorlat még nem ismeri. Tuboly ugyan már évtizedekkel később, 1820-ban jegyzi a verset saját neve alatt, tehát már az egyéniségtisztelő romantika korai szakaszában, de ő még az előző század gyermeke. Ha társadalmi felfogásában, a koreszmék befogadásában igyekszik is együtt haladni korával, szokásaiban és reflexeiben még az irodalmi ancien régime él tovább: a vers azé, aki „magához váltja", leírja magának, felveszi gyűjteményébe. Következőleg feljogosítva érzi magát arra is, hogy ízlése szerint változtasson szavain, formáján, olykor tartalmán s így szellemén is. Balassi ugyan már versei *szerzőjének* nevezi magát („Ti penig kit szerzettem átkozott sok versek"), mégis majd csak Kármántól kezdve beszélhetünk a *szerzés*, a *szerzőség*, a *szerző* mai jelentéséről, az „eredetírás"-t megillető nagyobb megbecsüléséről. (Az *adaptáció* korabeli gyakorlata még sokáig dacol ezzel az elvvel; gondoljunk Kazinczy Bácsmegyeijére vagy Vitkovics Spomen Milice-jére.) Az írott szöveg még a XVIII. század második felében is a szóbeliségben élő költészet törvényeit követi, keverednek benne a produktív és a reproduktív mozzanatok. Thienemann a korábbi évtizedekből veszi a példát annak érzékeltetésére, hogy ahol még nem alakult ki a szellemi alkotás tulajdonfogalma, ott ismeretlen a plágium mai értelme is. Emlékeztet, hogy Gyöngyösi kéziratos másolatokban elterjedt munkái „néha teljesebb és jobb szöveget tartalmaznak, mint a nyomtatott kiadványok."[18] A mintegy fél évszázaddal későbbi Amade László verseinek a sorsa is ezt példázza. Életrajzírója, Gálos Rezső állapítja meg: „Dalait másolgatták és énekelgették. Éppen mert sokan másolták, kérték – s csak azért, nem pedig hogy kinyomtassa – írta össze énekeit."[19]

Számos egyéb hasonló példa bizonyítja, hogy a magyar műköltészet sok darabja a korabeli olvasók egyféle közvagyonává lett, s ezt a közönséget ekkor (még kevésbé Tuboly korában) már nem csupán a felvilágosodás főúri rétegei képviselik. A köztulajdonná válás, a szövegnek a közösségi ízlés szerinti módosulása, az olvasó – az átvevő, a másoló stb. – igényeihez való alkalmazása (ennek a változatok létrejöttében mindig fontos szerepe van) korántsem kizárólag a magas kultúra alászállásának a jele, de nem illeszthető bele egyértelműen a folklorizálódásként számontartott folyamat képébe sem. Elsősorban azért nem, mert az úgynevezett „gesunkenes Kulturgut" fogalmába s a folklorizálódás folyamatába tartozó irodalmi-kulturális jelenségekre mindig a vertikális irányú mozgás a jellemző, itt viszont inkább az e fogalomkörbe tartozó jelenségek egymásba való átjátszásáról, keveredéséről van szó. A népi tömegekből „kilépő számos diák és a hozzá visszatérő pap, kántor, jegyző, apró nemes, a kialakuló falusi intelligencia, mintegy közvetítő rétegként ad át leszivárgott hatásokat, de ügyel fel az eddiginél élesebben az eredeti sajátságokra is. A könyvműveltség uralkodó szelleme elkapja az egyszerűbb lelket is; primitív írású, műveletlen, iskolázatlan gyűjtőre valló verseskönyv maradt ránk a korból, jelezve, milyen váratlan környezetben lép fel az írásbafoglalás, megörökítés magasabb igénye" – írja a Nép és közösség című tanulmányában a korszak lelkiségének

kiváló búvára, Halász Gábor.[20] Efféle – inkább oldalirányú – mozgásnak az eredménye az a másolásban, átírásban, újraköltésben, kisebb-nagyobb mértékben eltérő szövegváltozatban fennmaradt sok hasonló versszöveg, amelyek egyikét ismerjük fel a Tuboly-féle kéziratban is.

De van-e okunk ezek után egy Tuboly személyével és munkásságával foglalkozó cikkben egy valójában nem tőle származó versről értekezni? S egyáltalán: érdemes-e maga a poéma arra, hogy a korszak sok tucatnyi hasonló szintű költői „alkotványa" között megkülönböztetett figyelemben részesítsük? Önértékei alapján aligha, de jó illusztrációját látjuk benne a századvég és a századforduló körüli évek közízlésének, a szellemi tulajdonra vonatkozó jogfelfogásának, írásbeli gyakorlatának, literális viszonyainak, nem kevésbé pedig jó ürügye lehet a rokontudományok (folklór, komparatisztika, stílustörténet stb.) érdeklődésének mind a szöveg lelőhelyét s terjedésének irányvonalát, mind pedig módosításainak jellegét, továbbélésének formáit tekintve.

A szellemi tulajdonjog problémáját már érintettük, részben a folklórtudományra tartozó kérdést is. Ami az esztétikai, ízlésbeli irodalomtörténeti szempontot illeti, arra nézve, úgy véljük, már Arany János kimondta a ma is érvényes ítéletet az Irányok című tanulmányában. Igaz, hogy őt elsősorban a népiesség e korai változatai foglalkoztatják, de találó megjegyzései vannak az általános költői értékkritériumokra nézve, az ilyenfajta költészet népszerűségének az okaira vonatkozóan, mind pedig a magyar irodalmi műveltség korabeli állapotát illetően is. Az Irányokban név szerint említi az itt tárgyalt vers szerzőjét a „Csokonai előtt, alatt és után verselők" hosszúra nyúlt sorában, akiknek a tevékenységéről nemcsak hogy elmarasztalólag ítél, de mentséget sem talál „könnyűségükre", „köznapiságukra", „priapi" hangvételükre és iskolás modorosságukra. Poótsnak szintén közöttük jelöli ki a helyét, pontosan rámutatván, hogy kártékonyságuk voltaképpen nem is abban keresendő, hogy rossz verseket írtak, hanem hogy téves irányba terelték a magyar költészet fejlődését: „... ez volt a költészet műhelye, a költői hivatás criteriuma, hol az, ki a többi felett ügyesség, könnyűség által kitűnt – kivált ha még azon felül tanulótársait s a disznótorokat is tudta mulattatni furfangos vagy priapi versekkel – már az iskola falai közt megnyerte a felavató olajt, kilépvén pedig már előre némi nimbus várt rá az illető társas körökben, melyek ízlése nem kívánt jobbat. Mi természetesebb, mint hogy az ekképp némi hírre kapott egyén folytatá, amit annyiak ítélete szerint nem ,»invita Minerva« kezdett.vala: leírásai, elmélkedései, tréfái, köszöntői biztosították számára a tapsot: így lett a Mátyásiak, Pócsok, Láczaiak hada, így a minden kar és rendbeli ,»lagzisok«, kiknek népszerűsége egy Kazinczy homlokát nem engedné a méltó babérhoz jutni. Ekkép rajzott fel nálunk egy verselő csoport, mely a művészet legkisebb öntudata nélkül mesterkedik vala, melyet irodalomtörténetünk népinek mond, de amelyre inkább népszerű nevezet illik. Mert se tudva s készakarva, se ösztönszerűleg nem járt az úton, mely a szó elfogadott jelentése szerint a »népies« alatt értődik: nem hozá be irodalmunkba a népi eszmejárást, nem költészetének naív frissességét."[21]

Arany rendkívüli szenzibilitása nemcsak a *népit* különbözteti meg a *népiestől*, hanem a *költőit* is a *költőietlentől:* azt, ami Kazinczy „fentebb stíljétől" elválasztja Poóts alant járó irályát. Mintha csak tudomása lett volna Kazinczy nyilatkozatairól, amelyeket intim közléseiben tett Poótsról, a „nyavalyás Verselőről" (Pálóczi Horváth Ádámnak, 1814. X. 27.), aki olyan verseket ír, amelyekről szerzőjük azt állítja, hogy „a guzsalyon ülők is megértik" (Döbrentei Gábornak, 1815. I. 5.), majd Poóts e szavaihoz gyorsan hozzáteszi a magáét: „... az igen érthető vers nincs kedvességben". Egy jóval előbb, 1791-ben Ráday Gedeonhoz címzett levelében meg arról beszél, hogy Poóts csak egy példányban küldte meg neki betekintésre („lektorálásra") a verseit, de éppen ennek köszönheti, hogy azok elkerülték megérdemelt sorsukat: „... engemet csak a' becsületes ember érzése tartóztatott-meg tőle, hogy meg ne égessem; mellyet ha cselekedtem volna, most eggy érdemmel dicsekedhetnék a' haza előtt."[22] (Arról a versgyűjteményről van szó, amely a Házi keresztet is magában foglalja.) A levél folytatásában meg nemes egyszerűséggel a „sepredék" jelzővel illeti Poóts versét.

Semmi kétség felőle, hogy az „alacsony popularitás" e költőjének a megítélésében Kazinczynak és Aranynak van igaza. Ám a dolog mégsem oly egyszerű, mint amilyennek látszik. Ez a jogosan megbírált, kifogásolt, lenézett majd kirekesztett verselés korántsem enyészik el nyomtalnul és hatás nélkül az idők távolában, hanem tovább él az esztétikai tevékenység hajszálereinek s a költői transzfigurációknak titokzatos útjait követve a magas poézisben, olyanformán, ahogy majd Petőfi visszhangoztatja A helység kalapácsában vagy a A régi jó Gvadányi c. versében:

Nincs abban sok cifra poétai szépség,
De vagyon annál több igaz magyar épség,
S nagy mértékben aztat bélyegzi elmésség,
Azért is olvasni lelki gyönyörűség.

Szilágyi Ferenc mutat rá pl. Poóts szavainak lenyomatára Csokonai A Tél című versében[23]:

Mormolnak szelei a' fagyos északnak
A zsindellyre vastag jég tsapokat raknak
El lepik a' földet sűrű fergeteggel
A fojó vizeket meg kötik hideggel
Mellyeket őszítnek a' havak és Derek
Azok a' tél fejénn fejérlő púderek.
(Csokonai)

Púderezett fővel, forog a' Tél, zuzos idővel,
'S Ősz Haja, Tél idején, Őszt mutat árva fején
(Poóts)

Keresztury Dezső Arany apró verseiből, köszöntőiből, főleg pedig a Bolond Istókból s A nagyidai cigányokból hoz fel példákat a „rakott rímekre"

s a népies barokk olvasmányok mélyrétegeiből felbukkanó más emlékekre (a „Debrecen vidéki kántor- s diákpoézis átlagából"). Arany népiességének egy kevésbé vizsgált gyökérszála ez – mondja Keresztury.[24]

Barta János alapos tanulmánya már közelebb visz a bennünket foglalkoztató kérdéshez.[25] Arany mint irodalomtörténész széles körű tudással, nagy beleérzéssel, de erős kritikával rajzolja meg a század íróportréit, mint költő azonban rendkívül fogékonynak bizonyul a korszak poézisének értékei iránt, pontosabban nagy szenzibilitással választotta ki belőle azokat az elemeket, amelyeket aztán művészien épített bele a XIX. század nemzeti költészetébe. Mint irodalomtörténész természetesen szigorrúbban ítéli meg a költői hagyományt, de az is természetes, hogy mint költő az irodalomtörténet számára érdektelen poéták soraiban is talál gyöngyszemeket.

„Utoljára hagytam" – írja Barta tanulmányának zárórészében –„Arany XVIII. századi kapcsolatainak és inspirációinak talán legfontosabb, de nehezen vagy egyáltalán nem dokumentálható elemét; ennek problémakörét felvázolom még – minthogy csak feladatul a jövő számára. Azt egészen természetesnek találjuk, hogy a szalontai gyermekkor népkönyvolvasmányait az irodalmár Arany mindennemű tudós eszmefuttatásában mellőzi, noha a költő felhasznált belőlük egy-egy motívumot (...) ez a félnaív népkönyv- és históriaköltészet egy sajátságos nyelvi szintet is jelentett Aranynak, amelyen sokáig nem látott túl, s amelynek színei megint csak föltetszenek a maga érett nyelvművészetében (...) színeiből és tartalmaiból – amint a tüzetesebb elemzés bizonyítaná – hordoz valamit egyéniségében és költészetében is pályája végén." Barta végső konklúziója pedig: Arany „... egy darab XVIII. századot, XVIII. századi költői világot emelt át a XIX. század felsőbb irodalmába."[26]

A magunk részéről ilyenféle nehezen azonosítható s inkább csak „áthallásnak" minősíthető helyekre szeretnénk felhívni a figyelmet a Házi Kereszt és a Jóka ördöge között. Arany Összes műveinek kritikai kiadásában[27] Voinovich Géza nagy bőségben mutatja be a skandinávoktól a délszlávokig, a franciáktól a lappokig és a cseremisz törzsekig egyaránt ismert, népi eredetű adomák, anekdoták, mesék sokféle előfordulását és változatát, amelyek e vándortéma közkedveltségét bizonyítják a világirodalomban. Arany föltehetően a magyar népkönyvek, kalendáriumok s ponyvatermékek lapjain találkozhatott a mesével, illetve magával a témával. Poóts versével tehát nem a lehetséges „források" egyikeként hozzuk kapcsolatba a Jóka ördögét, hisz epikai anyaga, költői koncepciója, erkölcsi szemlélete – úgyszólván egyetlen fontos alkotóeleme alapján sem találunk hasonlóságot közöttük. A Házi kereszt házsártos feleségének a figurájában, rajzának bizonyos részleteiben, külső és belső megjelenítésében és apró vonásaiban, az ábrázolás néhány eszközében, nyelvi és stíluselemében mégis mintha Judit asszony egyféle ősképe képzene meg előttünk. Ezt a benyomásunkat támasztja alá a két vers néhány részletének párhuzamos olvasása:

Ha láttya ezt annál, lángot vet ortzája,
szeme keresztül jár, fúvódik pofája,

epével borul el mind tüdeje mája,
a' rá nézőknek merő *kimerája.*

A' szeme szikrázik, hullat menyköveket,
epétül gyult nyelve, ejt mérges tüzeket,
pittyeszti ajjakát, osztogat mérgeket,
hol pirul, hol sárgul, hány menykő szemeket.

Reszketnek térdei, lépése tétóváz,
béle-is fel-fordul, indulattya tsatáz,
szinét el-borittya sárga, zöld, piros máz,
vélnék, most lángot vet, majd sárgul mérő váz.

A'hol e' van, ő ott örömest nem mulat,
ugy nézi mint éh sas a' félelmes nyulat,
ha rád teként, vélnéd, menyköveket hullat,
ki-tör szemeiből a' fene indulat.
(Házi kereszt; 136., 140.,
141. és 142. szakasz)[28]

A felzaklatott vér mind képébe futa,
Környékezte is már egy nagy ménkő guta.
Láttad-e a pulykát, ki magas szeméten
Gőgösen országol, mint királyi széken,
Legkisebb bántásra, legcsekélyebb gúnyra,
Mirígyelte nyakát amidőn felfuja?
Vérszín pötyögője, haragtűzben égve,
Mikép megyen által szép világos kékbe?
Mikép játszik újra halaványas zöldet?
És mikép kotorja szárnyával a földet?...
Annyiféle színt vált Júdit asszony arcza,
Míg tart önmagával pillanatnyi harca,
És toporzékolva egy álló helyében,
Nem tudja: leöntse? vagy nyakára lépjen?
(Jóka ördöge, II. rész)

A megfigyelés és az ábrázolás (látás – láttatás) mechanizmusának hasonló működésére lehet példa a fönti két részlet. A „felzaklatott vértől" indukált fellobbanó indulat a fizikai-élettani elváltozások egész sorát idézi elő mindkét leírásban, pontosabban szólva nem is *leírás* ez egyik versben sem, hanem *elmondása* az észlelt változásoknak: az arc felfúvódása, tarka színváltozásai; a reszketés-toporzékolás, a pillanatnyi meghőkölés, a cselekvés előtti megtorpanás. Más szóval a belső indulatmenetek képi megjelenítésének a párhuzamossága tűnik a szemünkbe, amit tovább nyomatékosít a lelkiállapot érzékeltetéséhez felhasznált kép- és hason-

latanyag alacsonyabb rendű testi funkciókhoz kapcsolódó fogalomköre (epe, pofa, mirígy, bél, máj, szárny stb.) mindkét szövegben. Nem kevésbé pedig a versformai elemek azonossága vagy hasonlósága: a sorfelező tizenkettes használata mindkét költő részéről, továbbá Arany enyhén népies-archaikus (Poótséhoz közelítő) rímkezelése (pl. ragrím: szeméten–széken; zöldet–földet; arca–harca). – Az asszonyi indulattól Poótsnál (Tubolynál) éppúgy „csupor törik, tsördül a kés, villa, kanál, tál", mint ahogy „Csupornak, fazéknak lészen ő halála" Judit asszony kezén Arany versében. A férfiak sorsában és magatartásában is van bizonyos hasonlóság.

A' szegény férfinak kell lenni némának
szótalan tőkének, érzékezlen fának,

mint ahogy Jóka is

Igy szólott, azaz hogy szólni nem mert,
Benne a bátorság gyökeret még nem vert.

Felbukkan Poótsnál az ördög is, de inkább csak fogalom s nem figura, amelynek valamilyen szerepe lenne a históriában:

Azt mondja, hogy szeret; azért félt felette,
de ezt a' találmányt az ördög szerzette,
sok illy forma asszonyt el-is vitt érette,
értse meg, a'ki még eddig nem értette.

A veksza, vekszálás, vekszál (=bosszant, gyötör) fogalmával, magával a szóval, mint a férfi–nő közti ellenségeskedés okával Aranynál is találkozunk, de mindössze egy alkalommal, viszont Poóts versének ez egyik legmegterheltebb kulcsszava, különösen a második részben, amely a férj panaszát adja elő – Poóts primitív lélektani motivációjának bizonyságaképpen.

A fentiekhez hasonló olvasmányemlék-töredékek távoli visszhangjaira, a nem tudatos nyelvi és verselési reminiszcenciákra, bizonyára még bőven akadnak egybevethető mozzanatok, de nem célunk ezek tüzetes nyomozása. Bennünket inkább a Poóts-vers és a Tuboly-féle változat összehasonlítása foglalkoztat, ami viszont másféle következtetések levonására ad alkalmat. Ahhoz, mint rámutattunk, alig férhet kétség, hogy az utóbbi csak *átírás*, de nem csupán betű szerinti másolása az előbbi szövegnek, hanem olyan, amelyből kitűnik bizonyos alakító és stilizáló szándék, adaptáló törekvés, az egyéni ízlés halvány és bátortalan jelentkezése, anélkül azonban, hogy a változtatások Tuboly versét a külön szövegindividualitás rangjára emelnék. Vegyük sorra a főbb eltéréseket.

1) Poóts versét a kötetben a „Mulatságos olvasóhoz" szóló három oldalnyi terjedelmű prózai elmélkedés vezeti be. A „házassági életben való viszszálkodásoknak *Principiumát*, vagy *nemző fő okát*" nyomozva azt a szerelemféltésben véli megtalálni, s emiatt írta ezt a „tsupán tsak a' Poétai képzelődéseknek Hutájában most készült Tükrötskét". A tizennyolcadik század költészetfelfogására igen jellemzően a „Tükör"-nek itt sem esztétikai

rendeltetése a fontos, hanem az a funkciója, hogy az erkölcsöket jobbítsa: „Mert valamiképpen a' Tükör arra szolgál, hogy az abban néző abból ábrázatjának, másként nem látható tagjainak motskait, öltözetinek rendetlen vóltát, vagy helytelen hibáit, nem tsak meg-láthassa, 's észre vehesse, hanem azokat meg-tsinosíthassa, vagy meg-jobbíttsa: Ugy az előttünk másokon fel-forgó mindennémű esetek, mint meg annyi példák, vagy tükrök, mellyek minket azoknak követésére, vagy el-távoztatására, noha titokban, és tsendességben, de valójában, és nyomosan tanítanak." Az a körülmény, hogy Tuboly a prózai bevezetést elhagyja a másolás során (s csak az ezt követő kb. egy oldalnyi, latin autoroktól származó szentencia-gyűjteményt másolja le), talán azzal is összefügg, hogy a Poóts által 1791-ben kifejtett poétikai elveket 1820-ban, a másolás idején már nem érzi sem magára, sem pedig kora költészetére kötelező érvényűnek.

2) A két poéma terjedelem szempontjából is különbözik. Az egész versezet (az első és a második rész együtt) Poótsnál 168 négysoros versszakból áll, Tuboly átírásában csak 165-ből. Az átíró öt versszakot hagy el (kettőt az első, hármat a második részből), viszont két szakaszt hozzáír Poóts szövegéhez, mind a kettőt az első részhez. Jellemző a Házi kereszt szerkezetlenségére, koncepciótlanságára és formátlanságára, hogy az említett öt versszak elhagyása s a három új beiktatása nem vehető észre a vers kompozícióján, s a szövegbeli eltérések csak figyelmes összeolvasással állapíthatók meg. A nyelv, a költői kifejezés és a verstechnika egyénietlen kezelése és sablonossága is elősegíti az új szövegek zavartalan beilleszkedését. Sem a csonkítások, sem a betoldások nem módosítják a szerző munkájának céljáról vallott felfogását, annál kevésbé, mivel az olvasóhoz intézett bevezetőjében a költészetre nézve nem fejt ki olyan kötelező álláspontot, amely őt magát is bizonyos művészi konzekvenciák levonására késztetné. Tuboly mindkét intervenciójának jobbadán csak a pontosabb értelmezés a célja: a beiktatott új versszakok csak részletezni kívánják a Poóts-vers egy-egy utalását. Így például mindjárt a vers bevezető részében, amelyben Poóts még csak általában beszél a minden embert fenyegető „Veksza" nem kívánt következményeiről, Tuboly viszont egy beiktatott versszakkal konkretizálja Poóts gondolatát, illetve egy általa említett fogalmat:

Minden állapotot bár elő forgatok,
csendes nyugodalmat még sem találhatok,
szerzetest, katonát, világít láthatok,
de életek *Veksza*, mert mást mit mondhatok?

Poóts fenti versszakát ezzel toldja meg:

Vekszál némelyt tisztje, s fő elöljárója,
másnak házi bajja préselő sajtója,
némelly lót, fut, fárad mint *Noé* hollója,
csendes *Ararátra* még sem jut hajója.

Szép számban vannak versszakok, amelyeket Tuboly átkölt vagy kisebb-nagyobb mértékben megváltoztat. E beavatkozások mértéke, jellege és

módja igen sokféle lehet: a teljes átköltéstől verssorok behelyettesítéséig, szavak cseréjétől, a vonzatok, a szerkezeti elemek és a szórend módosításától a helyesírási és szóalaktani változtatásokig. A beavatkozások e típusváltozatainak a példái:

a) *átköltés:*

Te nékem mutatod hív barátságodat,
De látom sokakban sok ravaszságodat,
Tudom más személyhez hajlandóságodat,
A'hol osztogatod tsábító tsókodat.

(Poóts)

'S mutogatod nékem tsak barátságodat,
de másutt hinted el-tsábító tsókodat,
sokszor láttam máshoz hajlandóságodat,
méltán gyaníthatom hát hamisságodat.

(Tuboly)

vagy:

Ezzel köt pók-hálót férjének szemére,
Hogy eressze őtet a' maga kényére.
Azonban az Ura alig fordul félre,
Mást fektet az Asszony szegénynek helyére.

(Poóts)

Ezzel köt pók-hálót, sok, férje szemére,
hogy maga járhasson bátrabban kényére,
a' férje süvegét tehesse fejére,
s ülhessen meg-nyergelt urának fejére.

(Tuboly)

b) *sor- és szócsere:*

Nem tzélom hogy szóllyak más mesterségekről,
Mert vallyon ki győzne írni mind ezekről?
Irok rövideden tsak az illyenekről
Kik bal ítélettel vagynak a' Férjekről.

(Poóts)

Nem czélom, hogy szóljak más mesterségekről,
hanem röviden, tsak az illyenekről,
kik bal ítélettel vagynak a' férjekről,
mert ki-is tudhatna írni mindenekről?

(Tuboly)

c) *szórendi és alaktani változtatás:*

Ha Bálba vagy tántzba megyek néha veled,
Nézem más oldalát kedvedre öleled;
Hozzám alig-is szólsz, azokat tiszteled,
Tudom a hol meg-sült bizony el-is szeled.
(Poóts)

Ha tánczban, vagy bálban néha mégyek veled,
a' mások oldalát, látom mint öleled,
hozzám-is alig szóllsz, azokat tiszteled,
bálványul magadnak azokat emeled.
(Tuboly)

vagy:

„Félted az Uradat, miért? add hát okát,
„Nem tudod; oh! bolond! miért féltheted hát?
„Azt bánod, hogy tsupán, mást-is, nem téged lát?
„Ha bánod szemeit szúrd-ki, kapj-fel egy fát.
(Poóts)

Félted a' férjedet: miért, adjad okát?
nem tudod, oh bolond! hogy hogy féltheted hát?
azt bánod, hogy mást is, nem tsupán téged lát?
ha bánod, szemeit szúrd-ki, kapj fel-eggy fát.
(Tuboly)

Már az eddig idézett példák némelyikében is láthattuk, Tuboly stílusalakító szándékának eufemizáló jellegét. Még ha túlságosan szigorúnak tartjuk is Négyesy véleményét arról, hogy Poóts „a bujálkodás képzeteihez tapadó eszmekör" költője, s hogy versei „az alantjáró képzelet ízetlenkedésének" a példái, kétségtelen, hogy a vers átírásának az évében már a Kazinczy „fentebb stíljével" s irányával közvetve (Pálóczi Horváth Ádám révén) kapcsolatba kerülő Tuboly is érdesnek tarthatta Poóts versének nyelvi faktúráját. A Házi kereszt megírása (1791) és adaptálása (1820) között eltelt harminc esztendő alatt a magyar irodalmi stílus (a prózai és a költői egyaránt) hatalmas átalakuláson ment keresztül: e harminc esztendős periódus kezdetén Dugonics Etelkája áll, a végén pedig az Auróra és a Hébe írói! De nemcsak az érzésvilág, az erkölcsök, az ízlésformák polgáriasodására kell hivatkoznunk, aminek természetes következménye a választékosabb és kifinomultabb stílus meghonosodása, hanem Tuboly személyi életviszonyaira, baráti és családi körülményeire és arra az atmoszférára is, amely körülveszi a Tuboly-kúriát. Nagylengyeli háza egy emelkedett szellemű irodalmi körnek nyújt otthont; lányai (a „nagylengyeli Gratiák") egyféle irodalmi szalont alakítanak ki maguk körül. Ez a légkör – Tuboly stílusvonzalmaitól eltekintve is – kellő magyarázattal szolgálhat a Poóts-vers „megszelídítéséhez". Szinte alig találunk olyan változtatást a Házi kereszt

szövegén, amelyben nem ismernénk fel a módosítások efféle motívumát. Kitűnik ez az alábbi néhány részlet egybevetéséből is:

Az illyen félelem tsak szin és külső máz,
Vagyon erre példánk számtalan ezer 's száz,
Mert így viszi végbe, hogy férje legyen váz,
Igy az ő tzimbalmán más muzsikás hárfáz.
(Poóts)

Az illyen félelem tsak külső szín és máz,
vagyon erre példánk számtalan ezer s száz,
így viheti végbe, hogy férje légyen váz,
egy nagy mély nyögéssel hallgassa, bár lármáz.
(Tuboly)

vagy:

Gavallérok ugyan tsak arra vigyáznak,
Félti-é Gazdáját Aszszonya a háznak,
Mert az, a'ki okos, tartya tsupa máznak,
Az illy szép szín alatt sok paplant meg-ráznak.
(Poóts)

Gavallérok ugyan tsak arra vigyáznak,
hol félti gazdáját az asszony a' háznak,
mert ezt a'ki okos, tartya tsupa máznak,
mellyel tágas kapu nyittatik sok száznak.
(Tuboly)

vagy:

Sok a férjét tsupán tsak azért vexállya,
Mert tudja a' vexát nem örömest állya;
El megyen előlle; ürül háza tállya,
Az alatt az Aszszonyt más kandur piszkállya.
(Poóts)

Sok a' férjét tsupán azért-is vekszálja,
mert tudja a' vekszát nem örömest álja,
el-mégyen előle, ürül háza tálja,
az alatt mi tettzik maga azt tsinálja.
(Tuboly)

vagy:

Láttam, ki Urához szerelmét mutatta,
Eggyet fordúlt, magát már más alá adta.
(Poóts)

Láttam ki urához szerelmét mutatta,
eggyszer fordult azzal magát máshoz adta.
(Tuboly)

Minden bizonnyal a szóképek, hasonlatok és kifejezések kifogásolt merészsége miatt hagyta el a másoló az alábbi szakaszt is:

Ha véle hál azzal tsak magát vexállya,
Ha más ágyra fekszik már kész a' lármája,
Azt mondja, hogy titkon hozzá jár kurvája,
Harsog, kiált duzzog, lármáz, motskol szája.

A „Grátiákkal" és „gyenge Nimfákkal" társalkodó, verselgető, klavírozó, festegető, a rokokó dalokat „harmóniásan dúdolgató" Tuboly-lányoknak, Eliznek és Rozáliának az apja nyilván nem jegyezhette a maga nevével Poóts helyenként sikamlós, szabados hangnemben írt versét, viszont maga is egyetérthetett a házastársi kapcsolatok abban kifejtett okaival és a ferdeségek kipellengérezésével, gunyoros megrovásával. Poóts ugyanis a maga gyarló eszközeivel a férfi–nő viszonynak az övéhez közeli felfogását fejezi ki. A „megoldást" Tuboly tehát abban látta, hogy enyhíti, „megszépíti" a verset, „szalonképessé" teszi környezete számára is. Mind az adoptálásnak, mint az adaptálásnak megvannak tehát az okai. A szerzői jog és etika kérdése más megítélés alá tartozik, különben sem számít szokatlan vagy éppen erkölcstelen eljárásnak a fentiekben tapasztalt gyakorlat.

A magát szerzővé előléptető Tuboly huzamosabb muravidéki tartózkodása dekanováci birtokán, aztán a dél-zalai horvát-magyar érintkezési zóna, ahol élt, továbbá személyi és hivatali kapcsolatai, nem kevésbé az a körülmény, hogy a vers kézirata Samoborból került elő – mindez okkal kelti fel az érdeklődést a délszláv nyelvterület analóg költészeti jelenségei iránt. Érintőleges említésüket tehát nem a források és hatások nyomozása indokolja, hanem az, hogy ismét rámutassunk az élet- és gondolkodásformák, az ízlések és szokások, az erkölcsi szemlélet, a magatartások, az emberi-családi viszonyok párhuzamaira a szélesebb földrajzi-szellemi térségben.

A „csúf gajdok" néven ismert hasonnemű énekek[29] között („Férfiak és mesterségek csúfolása") olvashatjuk a Cantio elegans[30] című rigmust, amely nemcsak személyeket (pl. Jankó, Markó, Dorkó stb.), hanem népeket („horvát, lengyel, rác, drávai tót, magyar"), városokat s tájakat is említ (többek között „Mura-mellyékét", kikövetkeztethetőleg pedig Zimonyt, Kaproncát), anélkül azonban, hogy e megnevezésekből és fogalmakból a versszíntérre, a vers elterjedettségére, akár pedig genézisére bármilyen következtetést le lehetne vonni. Alighanem az a versbeli funkciójuk, amiben Szerb Antal ismeri fel az ilyen váratlan és meglepő asszociációk szerepét: „... az értelmetlenség nagy lázadása, a jelentés nélküli mondatok részegítő nihilizmusa", s aminek folytán Szerb „dadaista gajdok"-nak minősíti őket.[31]

A XVIII. századi kéziratos szerb („polgári") költészet első modern

szemléletű feldolgozója, Mladen Leskovac, mutat rá a tárgy és a versfajta virulens voltára a korabeli szerb poézisban. Jóllehet „háttérvilágítása" fényében jól kivehetők a vers-indukáló ihletek és erők, motívumok, emberi szituációk, életviszonyok, a képzet- és fogalomvilág, az eszközök és formai elemek különbségei; mégis a szatirikus-feddő alaphang, a gunyoros tónus, az erkölcsi felfogás, sokszor még a dialogikus szerkezet is egy „ősmodell" emlékét idézi a nevezett irodalmakban.

Leskovac kiemelt helyet és fontosságot tulajdonít e műfajcsoport költői közül a szentendrei Jovan Avakumovićnak (†1810), a becsei, kikindai tekintélyes tisztviselőnek, majd pesti szenátornak. Kevés számú, de a kor erkölcsi felfogására és ízlésére igen jellemző versei közül különösen egyre mutat rá nagy nyomatékkal: „Aligha akad bármi is egész irodalmunkban, ami annyira gunyoros, epés, az asszonyi nem iránt oly mértéktelenül tiszteletlen és gyanakvó lenne, mint a szentendrei Jovan Avakumović *Pašhalija novaja* című verse. Annál is erősebb ez a benyomásunk, mert az iskolázott Avakumović kétségtelenül szép tehetséggel megáldott ember volt. Ezzel az egyetlen versével (még háromról van tudomásunk) vonja magára a figyelmet. (...) csúfos és ironikus változatok egész sorában baljósan ismételgeti, hogy minden asszony egyforma: »Merthogy mindig is így volt s lesz is, minden asszony meggyőzetik«. Azt bizonygatja, hogy az asszony erkölcse az erkölcstelenség, a farizeusság, a képmutatás:

Otkako je veka i načala sveta,
Pristrastije čudno međ gospama cveta:
Ponose se jedne, druge su stidljive,
Mnoge preko toga jošte su ćudljive –
Pak će opet, veruj, ovog leta biti
Da će se i one dati namoliti.

Ljubica o ljubvi neće ni da čuje,
Milosnike svoje neprestano psuje,
Blagosilja samo svoga gospodara,
Nit se s drugim rada ona razgovara. –
Pak će opet, veruj, ovog leta biti
Da će se i ona dati namoliti.

Iz same itike i svete biblije
Razgovori jesu gospože Marije;
Nit se ona peče o ovome svetu,
No svaki čas čita božstvenu trisvetu. –
Pak će opet, veruj, ovog leta biti
Da će se i ona dati namoliti.

Gospa Ruža šeta kano paunica,
Često gospodaru ne da belog lica
Poljubiti. Dakle: uklonte se, strani,
Jer kome je dužna, i onome brani. –
Pak će opet, veruj, ovog leta biti
Da će se i ona dati namoliti.

Danju noću Savka na nebo uzdiše,
Kako zvono čuje, taki metaniše,
I kad spava, samo o molitvi sniva.
Zamazala sveca što često celiva, –
Pak će opet, veruj, ovog leta biti
Da će se i ona dati namoliti.

Što je goder zmija u morskoj glubini
I što je god zveri u šumskoj pustinji:
Da su sve u jednoj ženi ove ćudi,
Ne b' falilo moje proročectvo, ljudi:
Da bi to moralo ovog leta biti,
Da bi se i ove dale namoliti.

Magyar fordításban:

Miolt' a világnak törvényei vagynak,
Furcsa részrehajlást nagyságák közt hagynak:
Van, aki rátarti, szégyenlős az egyik,
Sőt még azonfelül bogaras némellyik –
Ámde hidd el nékem, az idei korban,
Könyörgésnek enged mindegyikük sorban.

Csolkokról Ljubica nem akar hallani,
Hanem széptevőit szünet nélkül szidni,
Csak a saját urát dicséri szüntelen,
Szót vált is másokkal, azt sem is szívesen,
Ámde hidd el nékem, úgy lesz az idén is,
Enged könyörgésnek elébb-utóbb ő is.

Csupán az erkölcsről, s a szent bibliáról
Marija asszony szól csupán e két tárgyról,
Lángok nem perzselik, hagyja e világot,
És olvassa újra a szent háromságot,
Ámde hidd el nékem, úgy lesz az idén is,
Könyörgésnek enged elébb-utóbb ő is.

Ruža asszonyság meg úgy lép, mint a páva,
Nem szórja kegyeit ő tisztes urára,
Csókolni sem hagyja: őt senki sem bírja,
Hisz kinek kellene – még annak is tiltja,
Ámde hidd el nékem, úgy lesz az idén is,
Könyörgésnek enged elébb-utóbb ő is.

Savka éjjel-nappal csak az égnek fordul,
Hányja a keresztet, ha a harang kondul,
Esti álmában is olvasót forgatja,

Csupa nyál az ikon, annyit csókolgatja,
Ámde hidd el nékem, úgy lesz az idén is,
Könyörgésnek enged elébb-utóbb ő is.

Mint ahogy a kígyó, tenger mélységiben,
Vagy akár vadállat – erdő sűrejiben,
Ha mind e szeszélyek egy asszonyt laknának,
Jóslatomnak újra csak helyet hagynának,
Mindennek az idén meg kell történülni,
Könyörgésnek enged közülük mindenki.

JUNG Károly fordítása

Nem érdektelen az sem, hogy Leskovac ugyancsak abban mutatja ki e költészet szerepét és jelentőségét, amiben a föntiek során Arany Jóka ördögével kapcsolatban magunk is próbáltunk rámutatni: abban ugyanis, hogy előkészíti a talajt a következő nagy költői nemzedék számára. Mint ahogy a magyar irodalomban Arany, Petőfi és mások merítenek belőle tárgyat, ihletet vagy éppen hasznosítható építőelemet, ugyanígy a szerb lírában majd Branko Radičević veszi birtokába ezt a hagyatékot, s alkot belőle zsenijéhez méltó nagy poézist: „... ismert költők és írók sem vonakodnak attól, hogy fölhasználják e népszerű gyűjtemények művészi anyagát; ilyennel találkozunk pl. Joakim Vujić esetében. Egyébként egyelőre még nincs tisztázva, hogy tudós költőink milyen mértékben használták fel e polgári költészet művészi eredményeit, ezt csak ezután kell megállapítani..."[32]

*

A cikkíró bízik abban, hogy a kéziraton végzett vizsgálódásai többrendbeli csalatkozása ellenére sem voltak egészen hiábavalók. Le kellett ugyan mondani a filológus örömére, hogy noha csak átlagos szintű, mégis *eredeti* költői munkát mutasson be az olvasónak, Tuboly László személyében pedig ismeretlen verselőt, akinek a műve hazai levéltár mélyéről került napvilágra. Némi vigasszal szolgálhat azonban számára, hogy a kézirattal való foglalkozás alkalmat adott arra, hogy bepillantson e két évszázaddal korábbi irodalmi élet bizonyos megnyilatkozásaiba, az író-mű-olvasó egykori viszonyába, a szerzőség és a szellemi tulajdonjog korabeli értelmezésébe; megfigyelhette továbbá az alkotás ízlésbeli, erkölcsi vagy tudati tényezőit, azonosíthatott néhány esztétikailag fölhasználható elemet, amely ebből a selejtes poézisből származott át a XIX. század nemzeti költészetébe, s végül hogy fölhívhatta a figyelmet a folklórral és az összehasonlító irodalom körébe tartozó s e tárggyal összefüggő további kutatások szükségességére. Mindenekelőtt pedig az nyújtana elégtételt e cikk írójának, ha fölébresztené kutatóink kedvét a hazai levéltárak, könyvtárak s egyéb lelőhelyek elszórtan lappangó magyar kéziratainak tüzetesebb vizsgálatára, egykori írásbeli kultúránk ma még talán előkeríthető emlékeinek a begyűjtésére.

[1] Berzsenyi Dániel Minden munkája. Bolyai Akadémia, Bp., 1943. 360. l.

[2] Erről bővebben l. Szeli István: Hajnóczy és a délszlávok. Újvidék, 1965. 126–133. l.

[3] Domanovszky Sándor: József nádor iratai. I. 1792–1 804. Bp., 1925. Fontes Historiae Hungariae aevi recentionis. 96–111. l. – Itt köszönöm meg Benda Kálmán szíves útmutatását a Tuboly László köztársasági mozgalommal való kapcsolataira vonatkozó szakirodalomban.

[4] Kazinczy Ferenc levelezése. Budapest, 1902. MTA, 12. kötet, 5. old.

[5] „Ó és Uj, mint-egy Ötödfél-száz Énekek, ki magam csinálmányja, ki másé." Az 1813-ban lezárt kéziratos gyűjteményes teljes kritikai kiadása: Ötödfélszáz énekek. Pálózci Horvát Ádám dalgyűjteménye az 1813. évből. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1953.

[6] Kazinczy i. m. 11. köt 324. l.

[7] OSZK. Fol. Hung. 2425.

[8] Kazinczy i. m. 11. köt. 98. l.

[9] A magyar irodalom története III. Bp. MTA, 1965. 118. l.

[10] A magyar asszonyok prókátora a Budán öszve gyűlt rendekhez; A férfiak felelete az asszonyokhoz. Arra a javallásra: hogy jó volna az asszonyokat is a közönséges gyülekezetekbe bébocsátani, stb.

[11] Horváth János: A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig. Bp. 1927. 86. l.

[12] Pazifae (Pasiphae) – Minos krétai király felesége. Beleszeretett egy bikába, s egy fatehénbe bújva vonta magára annak a figyelmét. Lásd: ÖÉ, 921. l.

[13] Vö: Katona Imre: Lira. In. A magyar folklór. Szerkesztette Ortutay Gyula. Bp. 1979. 335–340. l.

[14] Tuboly OSZK-beli hagyatékának és a samobori versnek az összehasonlítása egyértelműen bizonyítja, hogy a Házi kereszt az ő kézírása.

[15] Várkonyi Amade László versei. Összegyűjtötte, bevezette és jegyzetekkel kísérte Négyesy László. Bp. Franklin Társulat. 1982.

[16] i. m. 553–555. l.

[17] i. m. 312 l.

[18] Thienemann Tivadar: Irodalomtörténeti alapfogalmak. 1950. 52. és 129. l.

[19] Idézi Varga Imre: Amade-versek kéziratos énekgyűjteményeinkben. ItK, 1957. 325. l. – Varga szerint „a költészet ekkor még közkincs, melyből mindenki szabadon merít." (329. l.). Egy Amade-gyűjteményről pedig: „Összeírója nem Amade énekeinek tudatos mentésére gondolt, *saját* gyűjteményt állított össze. Ez csak azért történhetett meg, mert Amade költészete bizonyos mértékben közösségi igényt elégített ki, a közösség a maga tulajdonának tekintette, magáéként formálta." (330. l.)

[20] Nyugat, 1936. I. 39/40. l.

[21] Arany János összes prózai művei és műfordításai. Budapest, Franklin Társulat, 373. l.

[22] Idézi Benkő Loránd: A magyar irodalmi népiesség a felvilágosodás első szakaszában. Bp., Akadémiai Kiadó, 1960. 126. l.

[23] Csokonai Vitéz Mihály összes művei. Akadémiai Kiadó. Bp., 1975. 627. l. – Itt említjük meg, hogy Csokonai egy rímes bagatelljében (Lantomtól búcsú – a „csiribirik" között) egy sorban említi Poóts nevét Bessenyei, Pálóczi Horváth, Baróti, Szabó, Földi, Kazinczy, Gyöngyösi nevével.

[24] Kereszturi Dezső: „... S mi vagyok én...„ Bp. 1967. 104. l.

[25] Barta János: Arany János és a XVIII. század, Itk, 1971, 5. sz. 564–588. l.

[26] i. m. 586., 587. és 588. l.

[27] Arany János összes művei. III. kötet. Elbeszélő költemények. Akadémiai Kiadó, Bp., 1952. 329–331. l.

[28] A Tuboly-kézirat Poóts nyomtatásban megjelent versétől (néhány központozási és helyesírási eltérésen kívül) mindössze három sorában különbözik:

1. „Ha látja azonnal Lángot vet ortzája"
2. „Epétül gyűlt szíve fojt mérges tüzeket" és
3. „Ugy nézi mint éh ölyv a' félelmes nyulat."

[29] Hatvanhat csúfos gajd. XVI-XVIII. századi magyar csúfolók és gúnyversek. (Szerk. Hargittay Emil.), Budapest, 1983. 140–147. l.

[30] 1704-i évszámjelzéssel a Szentsei daloskönyvből.

[31] Szerb Antal: Magyar irodalomtörténet. Kolozsvár, 1934. I. köt. 152. l. – Ezt a minősítését támasztja alá, hogy a fenti Cantioban is csupán a verselő alliteráló kedve nyilvánul meg a helynevekkel való játékban: „Azután hamar vigyed kapranci kakasnak, / Kapornyaki kappannak, bihari bagolynak, / Rókamási rókának, szekszárdi szarkának, / Szikszói szajkónak, / Komáromi kakukknak, vöröskűi kakasnak, / Szömöri seregélynek."

[32] Mladen Leskovac: Srpsko građansko pesništvo. In. Članci i eseji. Novi Sad, 1949. 36. és 44/45. l.

Rezime

Na stazama filologije

Sredinom šesdesetih godina ovog veka u Samoboru je pronađena jedna rukopisna pesma na mađarskom jeziku od 164 strofa s potpisom Lasla Tubolja (Tuboly László, 1755–1828) kao autora stihova. Tubolj je bio ugledni službenik u županiji Zala „szolgabíró").Godine 1797. je suspendovan zbog sumnje da je bio učesnik jakobinske zavere Ignjata Martinovića. Tuboljevo ime stvarno se pojavljuje u spisima osuđenika (Hajnóczy, Kazinczy i dr.), ali ne kao saučesnika republikanskog pokreta nego kao prevodioca Tacita i drugih latinskih pesnika. Pomenuta pesma je takozvana „rugalica": supružnici se međusobno optužuju i navode krivice i mane suprotnih polova. Autor ove studije dokazuje da se Tuboljev tekst samo delimično može smatrati originalnim jer je njegov najveći deo prepisan iz slične poetske tvorevine Lasla Amadea (Amade László) odnosno Andraša Poča (Poóts András) iz 1791. g. Upoređivanje ovih pesama služi autoru samo kao povod za detaljniju analizu pitanja pojma autentičnosti rukopisnih pesmarica iz ovog doba, a istovremeno ukazuje na svesno ili nesvesno preuzimanje nekih poetskih obrta, atributa, poređenja, metafora, simbola i drugih elemenata iz Tuboljeve pesme čak i od strane veoma značajnih pesnika XIX veka kao što je Janoš Aranj (Arany János) u njegovoj pesmi Jóka ördöge.

Autor također upoređuje pomenutu rugalicu Tubolja sa sličnim pesničkim tvorevinama s početka XIX veka kod Hrvata i Srba i utvrđuje neke paralele u pogledu geografskih lokaliteta i drugih pojmovnih elemenata. Dolazi do zaključka da Tuboljeva pesma i njoj slični poetski pokušaji na prekretnici XVIII i XIX veka igraju sličnu ulogu u razvoju mađarskog pesništva kao tzv. „građanska lirika" u razvitku poezije Branka Radičevića.

Summary

On the Pathways of Philology

In the middle of the sixties of our century a hand-written poem was found in Samobor in Hungarian language, consisting of 164 strophes with the signature of László Tuboly (1755–1828) as the author of the verse. He was a respected administrator in the district Zala („szolgabíró"). In 1794 he was suspended, being suspected to participate in the Jacobinic conspiracy of Ignácz Martinovics. Tuboly's name appears in fact in the documents of the convicts (Hajnóczy, Kazinczy and others), however, not as the participant of the republican movement but as the translator of Tacitus and other Latin poets. The mentioned poem is a so-called „lampoon" (satirical song): husband and wife accuse each other and list the faults and shortcomings of the opposite sex. – The author of this essay shows that Tubolj's text may be considered only partially as original one because its greatest part is copied from a similar poetical creation of László Amade i. e. András Poóts from 1791. The comparison of these poems serves for the author just as a reason for a more detailed analysis of the idea of authencity of hand-written collections of poems from this period and at the same time he points to the conscious or unconscious adoption of some poetical phrases, attributes, comparisons, metaphores, symbols and other elements from Tuboly's poem, even by very important poets of the 19th century, like János Arany in his poem „Jóka ördöge". The author compares also the mentioned lampoon of Tuboly with similar poetical creations from the beginning of the 19th century in Croatia and Serbia and draws some parallels with regard to geographical localities and other notional elements. He comes to the conclusion that Tuboly's poem and similar attempts at the turn of the 18th to the 19th century play a similar role in the development of the Hungarian poetry as the so-called „civil lyric poetry" in the development of Branko Radičević's poetry.